

ЗАДРОТЯНСЬКА ЛІРИКА «КАЛІСЬКОГО ПАРНАСУ»: ТЕКСТИ І КОНТЕКСТИ

Просалова В. А., Григошкіна Я. В.

ВСТУП

«Не забути тих днів ніколи:/ Залишали останній шмат» – так писав Євген Маланюк про трагічний листопад 1920 року, коли військові формування Армії Української Народної Республіки, виснажені кровопролитними боями, настирливим переслідуванням більшовицьких орд, хворобами, залишили рідну землю. Сором, гнів, образа ятрили душу колишніх учасників національно-визвольних змагань, які в польських таборах для інтернованих намагалися зрозуміти: «Як сталося, що ми, хоч духовно озброєні великими ідеями, опинилися в таборах для полонених? Як сталося, що ми, хоч ідейно непереможні, виявилися переможеними й безпорадними? Як сталося, що ми втратили Батьківщину, а Батьківщина втратила нас, своїх вірних синів?»¹. Питання виникали і непокоїли, а відповідь на них кожний учасник національно-визвольної боротьби мусив шукати сам.

Колишні союзники, як тільки 35-тисячне українське військо перетнуло польський кордон, відразу їх роззброїли і тим самим позбавили можливості реваншу за програну війну. Відчуваючи тавро «пораженства», інтерновані нелегко освоювалися в інонаціональних обставинах: пережита травма і втрата зв'язку з рідними породжували затяжну депресію, крім того, давалися взнаки давні хвороби, голод, холод, невлаштованість побуту, відсутність найнеобхіднішого для життя... Розміщені в таборах для інтернованих у Петрокові (Пйотркові), Ланцуті, Вадовицях, Стрілкові (Стшалкові), Александруві-Куявському, Щипйорні, Каліші, вони сповна відчули «гостинність» колишніх союзників: погане харчування, нестача теплового одягу, палива, належного медичного обслуговування, ліків, придатних для життя умов. Інтерновані були розселені в облаштованих для тимчасового перебування бараках, у яких знаходилось по 300-500 осіб. Узимку температура повітря в помешканні сягала мінусової позначки, а влітку доводилося

¹ Маланюк Є. Книга спостережень: У 2 т. Торонто, 1966. Т. 2. С. 374.

потерпати від задухи. Особливо дошкуляв «дарований» (за висловом Євгена Маланюка) хліб, якого не вистачало на всіх.

1. Історіографічні аспекти проблеми

У статті з'ясуємо причини, що змусили колишніх військових узятися за перо, визначимо проблемно-тематичні домінанти таборової поезії українських авторів; встановимо значення творчої діяльності для збереження національно-культурної ідентичності бійців УНР в умовах польських таборів; порівняємо мотиви таборової лірики Євгена Маланюка, Юрія Дарагана, Івана Зубенка, Максима Гриви та Михайла Селегія; визначимо варіативні й інваріантні ознаки актуалізованих авторами міфологем. При цьому свідомі того, що в одній статті не зможемо охопити все коло представників «Каліського Парнасу», тому обмежимося лише названими авторами. З урахуванням того, що ні Максим Грива, ні Михайло Селегій не встигли за своє коротке життя видати жодної поетичної збірки, заявлена у статті проблема набуває особливої ваги й актуальності. Складність осмислення обраного емпіричного матеріалу зумовлена розпорошеністю аутентичних джерел, журнальних публікацій авторів, що часто не мають вказівки не лише на час написання творів, а й авторство.

Завдання цієї студії полягає у виявленні внутрішньої спорідненості й індивідуально-авторської своєрідності поетів-державників, активних учасників національно-визвольної боротьби в Україні 1917-1921 років. «...Визвольні змагання вкотре програно, сп'яніння сподівань та шал битви поволі розвіюються – вибір невеликий: заглухнути, змовкнути, тихцем страждати від національної травми або ж спробувати спокійно та тверезо взятися до малих справ, а надто до письма, бо якщо власна держава не може відбутися як політична реалія, то її варто спроектувати принаймні віртуально – як міф, як марево...»², – пояснює причини творчої активності колишніх військових Ростислав Семків. При цьому маємо врахувати, що йдеться про один із найскладніших періодів у житті добровільних вигнанців: кінець 1920 – середина 1924 року, адже в цьому році табори для інтернованих у Польщі були ліквідовані.

² Семків Р. Європейська експансія. *Поети Празької школи: Срібні сурми* / Упорядк., передм. М.Льницького. К.: Смолоскип, 2009. С.6.

Умови перебування колишніх учасників національно-визвольної боротьби в Україні знайшли висвітлення у працях Омеляна Вішки³, Олександра Колянчука⁴, Ігоря Срібняка⁵, Юлії Голубничої-Шленчак⁶, Миколи Павленка⁷, Любові Кужель⁸, Наталії Сидоренко⁹, Андрія Руккаса¹⁰ та інших дослідників. Про творчу діяльність в умовах таборів для інтернованих, однак, написано мало, що зумовлено передчасною смертю багатьох талановитих авторів, які не встигли себе повною мірою реалізувати, відсутністю або недоступністю їхніх творів, що зберігаються чи в архівних фондах, чи розкидані по різних виданнях, які вже стали бібліографічно рідкістю і потребують значної пошукової роботи, адже літератори-початківці друкувалися під різними псевдонімами і криптонімами, які зараз доволі важко розшифрувати.

З-поміж інших найбільшою мірою досліджено поетичний доробок Євгена Маланюка. Про поета писали Володимир Державин, Юлія Войчишин, Григорій Клочек, Юрій Ковалів, Микола Крупач, Микола Льницький, Леонід Куценко, Юлія Войчишин, Віра Просалова, Тарас Салига та багато інших учених. У свою чергу, Маланюк сам влучно характеризував своїх сучасників, зокрема Юрія Дарагана, якого вважав «поетом загострено-тонкого чуття і високої духовної вібрації», людиною, яку, за образною характеристикою, «ніколи не змусив хам короткочоллий схилити гордого чола». Порівнюючи його задротянську творчість та Юрія Дарагана, Леонід Куценко слушно зауважував: «...Якщо Євген Маланюк у філософському осмисленні вітчизняної історії шукав причин поразки визвольних змагань українського

³ Вішка О. Преса української еміграції в Польщі. Львів: ЛОКД, 2002. 480 с.

⁴ Колянчук О. Українська військова еміграція у Польщі (1920-1939). Львів, 2000. 278 с.

⁵ Срібняк І. Обеззброєна, але нескорена: Інтернована Армія УНР у таборах Польщі й Румунії. Київ – Філадельфія: Вид-во ім. О. Теліги, 1997. 187 с.

⁶ Голубничка-Шленчак Ю. Видавнича діяльність інтернованої Армії УНР у таборах Польщі. *Вісник Черкаського університету*. Серія: Історичні науки. Черкаси, 2016. № 3-4. С. 114-118.

⁷ Павленко М. Українські військовополонені й інтерновані у таборах Польщі, Чехословаччини та Румунії. Ставлення влади і умови перебування. К., 1999. 352 с.

⁸ Кужель Л. Українські табірні видання в Польщі. *Парадигма*. 1998. № 1. С. 259-331.

⁹ Сидоренко Н. «Задротяне життя» українських часописів на чужині (1919-1924). К.: Дослідницький центр історії української преси, 2000. 88 с.

¹⁰ Руккас А. «Разом з польським військом»: Армія Української Народної Республіки 1920 р. (структура, організація, чисельність, уніформа). Ніжин, 2013. 480 с.

народу, а дошукавшись відповіді, створив поезію інвективи, то Юрій Дараган шукав в історії підстави для оптимізму і його творчість має за домінанту пафос життєствердження»¹¹. Без сумніву, це точне спостереження, але воно відбиває лише одну грань поетового обдарування, підтверджує не лише спорідненість, а й індивідуальну неповторність кожного з авторів.

Активно досліджує творчість українських поетів таборового періоду Микола Крупач, який оцінює творчу діяльність в одному з польських таборів як «Каліський Парнас», аналізує творчу діяльність Євгена Маланюка таборового періоду, популяризує досі не видану поезію Максима Гриви (псевдонім Максима Загривного). «Невеличкий чисельно (поки що нам вдалось розшукати понад 30 його поетичних та прозових творів) доробок М. Гриви цікавий жанровою і тематичною різнобічністю, – зазначає вчений. – Але передусім у його творчості потрібно відзначити неабиякий поетичний хист, що синтезував у собі простоту і ясність викладу (навіть – де в чому прозорість) з неабиякою оригінальністю й індивідуальністю світобачення»¹². До речі, цю рису можемо помітити і в інших літераторів-таборян. Однак, доробок Максима Гриви зовсім інакше оцінили упорядники антології «Празька поетична школа»¹³ (2004) Олександр Астаф'єв та Анатолій Дністровий, уважаючи, що поет не зміг вийти із періоду учнівства. Цілком можливо, що подібна оцінка була зумовлена недоступністю його віршів.

Перу Миколи Крупача також належить спроба ввести в науковий обіг ім'я Михайла Селегія як одного з найяскравіших українських письменників періоду польських таборів. «У щомісячнику “Веселка” вміщена значна частина його збереженої літературної спадщини. Тут він постає як поет, прозаїк, літературознавець та знавець мистецтва. Щономера (з травня 1922 р. аж до грудня 1923 р. включно) наявні публікації М. Селегія, а його прізвище як члена редколегій або співредактора (разом із Є. Маланюком) стоїть під більшістю (крім останніх) зшитків часопису»¹⁴, – наголошує автор. Дослідник

¹¹ Куценко Л. «Боже, зроби зі мною, що хочеш». *Поети Празької школи. Срібні сурми*. К.: Смолоскип, 2009. С. 737.

¹² Крупач М. Письменник із празького грона. *Поети Празької школи. Срібні сурми*. К.: Смолоскип, 2009. С. 718.

¹³ Астаф'єв О., Дністровий А. Поети і воїни прийдешнього. *Празька поетична школа. Антологія*. Харків: Веста, Вид-во «Ранок», 2004. С. 5.

¹⁴ Крупач М. «Каліський Парнас»: Михайло Селегій – воїн та письменник. *Слово і час*. 2008. № 10. С. 94.

акцентує на багатогранності таланту Селегія, проте лише оглядово характеризує його поетичний доробок, що нараховував на той час усього вісімнадцять віршів. Цілком імовірно, що не всі з його ліричних творів удалося віднайти, принаймні таке припущення висуває дослідник.

Тамара Касьяненко¹⁵ збирала і систематизувала творчий доробок поета, прозаїка, драматурга, редактора, публіциста та музиканта Івана Зубенка, присвятивши один із розділів кандидатської дисертації «Творчість Івана Зубенка (поетика, жанрово-стильові особливості)» ліричній спадщині автора. На її думку, перша поетова збірка «Краплини» (1921) відбила жанрово-стильову неоднорідність лірика, який балансував між фольклорною та модерністською естетикою.

На особливостях часопростору у творчості колишніх вояків, інтернованих до польських таборів, наголошує Віра Просалова: «Хронотоп табору, що охоплює кілька років після поразки, передає характерну для письменників єдність відчуття часу і простору, безнадійність і ворожість чужого простору, відрізаного дротами від вільного світу»¹⁶. Отже, спроби повернути увагу до мало дослідженого масиву текстів були вже здійснені, проте вони виявилися недостатніми, щоб охопити все коло авторів «Каліського Парнасу», чиї імена та доробок ще потребують повернення в національну культуру.

2. Теоретико-методологічні аспекти проблеми

У статті для встановлення ознак подібності в ліриці поетів-таборян, визначення проблемно-тематичних домінант їхньої поетичної творчості застосуємо порівняльно-історичний метод, а для виявлення циркуляції й варіювання мотивів – мотивний аналіз, обґрунтований у працях Олексія Веселовського, Бориса Томашевського, Бориса Гаспарова, Ольги Фрейденберг, Бориса Путілова, Ігоря Силантьєва, Валентина Халізева, Валерія Тюпи, Натана Тамарченка та інших учених. Олексій Веселовський розумів під мотивом найпростішу, неподільну одиницю сюжету, Борис Путілов – «стійку семантичну одиницю», Валентин Халізов –

¹⁵ Касьяненко Т. А. Творчість Івана Зубенка (поетика, жанрово-стильові особливості): автореф. дис. ...к. філол. н.: 10.01.01. Івано-Франківськ, 2011. 20 с.

¹⁶ Просалова В. А. Хронотоп табору в художньому осмисленні представників Празької літературної школи. *Київські полоністичні студії: мат. Міжнар. наук. конф.* / відповід. ред. Р. Радишевський. К.: Талком, 2019. Т XXXV. С. 292.

семантично значущий компонент твору. Ці дефініції підтверджують складність визначення поняття «мотив», тим більше, що у ліричному творі він може бути лише наміченим, але не повною мірою реалізованим.

Мотиви як своєрідні крос-рівневі одиниці мають здатність реалізуватися на різних рівнях тексту, повторюватися, варіюватися, поєднуватися з іншими і творити таким чином неповторну художню цілісність. Для нас важливе образне рішення мотиву, смислове наповнення артикульованих українськими поетами образів, що відбивають їхнє індивідуально-авторське світосприйняття. Своєрідність художнього осмислення характерного для певної спільноти мотиву, зокрема вимушеної, таборової, як у цьому конкретному випадку, дає можливість виявити ознаки творчої індивідуальності, встановити риси подібності в поетичній діяльності українських авторів у таборі міста Каліш.

У зв'язку з втратою рідного ґрунту під ногами колишні військові в перехідний період свого перебування в Каліші намагалися протиставити сумним реаліям картини бажаного життя, творили новітній міф про Україну як могутню державу. Міф, на думку Карла Густава Юнга, набуває особливої актуальності тоді, коли людство не може впоратися із завданнями за допомогою лише раціональних засобів пізнання, тому виникає потреба в актуалізації ірраціональних чинників, які залучає міфотворчість. Для виявлення ознак міфологічного мислення у статті застосовано міфопоетичний підхід, що дає можливість простежити рецепцію міфу українськими авторами, які за допомогою міфологем художньо актуалізували вже відомі в історії ситуації.

Поняття міфологеми, запропоноване Карлом Густавом Юнгом і Карлом Кереньї, за своєю природою амбівалентне, адже позначає і сам міфологічний матеріал, і основу для творення нового. Неоднозначне тлумачення міфологеми підтверджують дефініції багатьох зарубіжних і вітчизняних учених: «окремий фундаментальний елемент чи мотив будь-якого міфу» (Джеймс Холліс), «особливі образи, інтуїтивні чи свідомі, що проявляються в міфах» (Анхель Альварес де Міранда), «конкретно-образний, символічний спосіб відображення реальності» (Ортега-і-Гассет), «знак-замінник цілісних ситуацій і сюжетів» (Зоя Мінц), «особливо навантажене смислом поняття» (Ніна Осипова), «стійкий, відтворюваний колективною свідомістю в різних текстах культури

комплекс знаків, що відіграють роль універсального (не специфічного для якоїсь однієї культурної системи, але відтвореної в усіх культурах) патерна» (Володимир Хазов), «уламок міфу, міфема, яка втратила свої автохтонні характеристики та функції» (Юрій Ковалів), «структурний оповідний компонент міфу, далекий від завершеності, що має власний сенс» (Тетяна Шестопалова), «резистентний складник літератури» (Тетяна Бовсунівська), «термін для позначення стійких і повторюваних конструктів народної фантазії» (Юлія Курята). Наведені дефініції підтверджують відсутність чіткого визначення міфологеми, що зумовлено, з одного боку, неоднозначністю тлумачення самого міфу, а з іншого – її важко вловимим статусом у творі.

3. Умови перебування інтернованих вояків у таборі міста Каліш

Табори для інтернованих українських вояків проіснували в Польщі до середини 1924 року, отже, цим короткочасним періодом, тобто від кінця 1920 року до ліквідації таборів, і обмежимося. Польща, за умовами Ризького договору, укладеного з більшовицькою Росією 18 березня 1921 року, відмовилася визнавати свого колишнього союзника – УНР, що, звичайно, негативно позначилося на умовах інтернації українських військових. Проте для багатьох інтернованих таборовий період виявився ще коротшим: у 1921 році Михайло Осика (псевдонім Михайла Островерхи) повернувся до Бучача, у 1922 році табір покинули Юрій Дараган та Максим Грива, щоб продовжити навчання. У 1923 році Євген Маланюк також виїхав на навчання до Чехословаччини, а Іван Зубенко – на постійне мешкання до Західної України. Михайло Селегій, імовірно, повернувся до окупованого ворогом Києва, щоб там померти, як повідомляв про це його найближчий друг Михайло Осика.

Слід урахувувати, що багато інтернованих вояків мали підірване здоров'я і потребували невідкладної медичної допомоги, тривалого кваліфікованого лікування. Сухоти спалювали Юрія Дарагана (1894–1926), Максима Гриву (1893–1931), Миколу Чирського (1902–1942), Михайла Селегія (1897–1924), про якого як поета, прозаїка, літературного критика, теоретика літератури, мистецтвознавця маємо доволі скупі відомості, та й то нерідко гіпотетичного характеру. / Всі згадані літератори померли від туберкульозу, Михайло Селегій та Микола Чирський – в Україні, куди повернулися, щоб померти на своїй землі./ Підірване здоров'я, фізичні муки,

постійна боротьба зі смертю не дозволили авторам реалізуватися повною мірою, виявити всі грані свого таланту.

Жалюгідні умови існування інтернованих, недоїдання, приниження, екзистенційну ущербність Євген Маланюк зафіксував із хронологічною точністю в «Таборовому щоденнику», що дає уявлення про моральний стан вигнанців, депресію і деградацію. У жовтні 1921 року поет прибув до Каліша – міста, що було зруйноване на початку Першої світової війни німецькими військами. Відмінність каліського табору, який знаходився на території міста, полягала в тому, що його створило німецьке командування для своїх військових, а тому в цьому таборі були набагато кращі умови, ніж в інших. І він відразу це відзначив: «Каліш тепер є й справді центром і зразком життя інтернованого українського вояцтва, тому-то й виглядає воно тут цілком інакше, ніж у інших таборах. Нема тієї удушливої, гнітючої, безпросвітної атмосфери, що нею наповнений був Ланцут, Вадовиці й інші табори. І до праці тягне тут чоловіка більше... Навіть завзята пробуджується й бере охота жити та надіятись...»¹⁷. Достатньо згадати про створення курсів для малописьменних, діяльність драматичного товариства імені Миколи Садовського і культурного осередку «Хата козака», видання часописів «За Україну», «Джерело», «Сич», «Веселка». Невипадково Микола Крупач назвав цей табір «Каліським Парнасом», адже чимало літераторів знайшли себе саме там, незважаючи на побутові труднощі, напівголодне існування, відсутність необхідної для видавничої діяльності техніки.

Українське керівництво таборів, розуміючи реальну загрозу, що нависла над інтернованими в цих умовах, намагалося налагодити освітню роботу, літературно-мистецьке життя. У таборі в Каліші було відкрито школу, курси, засновано танцювальні й хорові колективи, літературно-мистецькі товариства: «Мистецтво», «Вінок», «Веселка». Налагоджують роботу періодичні видання, які певний час доводилося просто переписувати для поширення чи (у кращому випадку) передруковувати на машинці, доки не вдалося вирішити проблему з друкарською технікою. Наприкінці серпня 1921 року було створено дивізійну друкарню, в якій були опубліковані поетична збірка «Краплини», збірка нарисів «Лицарі і мученики» Івана Зубенка, трагедія Осипа Карманюка «Максим Свеней»,

¹⁷ Маланюк Є. Таборовий щоденник (Вадовиці – Каліш, жовтень 1921 р.). *Визвольний шлях*. 2006. № 9 (702). С. 90.

трагедія Федора Крушинського «Мотря Кочубеївна», драма Василя Смутного (псевдонім Володимира Самійленка) «На розпутті», двотомна книга «Тернистим шляхом», до якої ввійшли спогади Антона Коршнівського, Пилипа Загоруйка, Василя Смутного, Павла Шандрука та багатьох інших творців Української державності.

У Каліші з 1920 року виходила газета «Залізний стрілець», навколо редакції якої згуртувалися Аполлоній Листопад, Михайло Селегій, Микола Дараган, Пилип Загоруйко, Микола Коваленко, Максим Сизий, Антоній Коршнівський. Ці автори, як згадував редактор Іван Зубенко, збиралися разом, щоб обговорити поточні проблеми таборового побуту, художні чи публіцистичні твори один одного. Крім того, в Каліші вийшло кілька чисел сатирично-гумористичного журналу «Сич», побачили світ двотижневики «Нове слово» та «Український сурмач», літературно-гумористичний журнал «Око», місячник «Веселка».

У каліському видавництві «Веселка» вийшов також «альманах трьох» із багатозначною назвою «Озимина» (1923), що викликала асоціації з морозостійкою культурою, здатною витримувати низькі температури. Символіка назви підкреслювала стійкість до несприятливих для творчої реалізації умов, здатність протистояти обставинам, творити Українську державу у слові. До альманаху ввійшли вірші Євгена Маланюка, Михайла Селегія, який (за спогадами Бориса Грінвальдта) вражав таборян своєю ерудицією, та Михайла Осики. Всі вірші в альманасі починалися графічним виділенням перших слів, а назва кожного твору була подана вже в самому кінці – як квінтесенція висловленого. Ця композиційна особливість надавала «альманаху трьох» цілісного характеру, підтверджувала дбайливе ставлення авторів до його впорядкування.

У таборі міста Каліш досить плідно працював Іван Зубенко як поет, прозаїк, драматург, педагог, редактор газети «Залізний стрілець», співредактор журналу «Веселка», композитор, музикант, організатор літературно-мистецького життя. Тамара Касьяненко зауважує, що його таборова лірика була логічним продовженням попередньої поетичної практики, «своєрідною спробою громадянського опору» і водночас якісно новим етапом модерністського дискурсу, щоправда, у збірці «Краплини» (1921), яка вийшла в Каліші, меншою мірою виявленим. Поет удавався до порівняння кривавої битви з весіллям, що має народнопісенну основу. Як і Євген Маланюк, він зображував Україну бранкою, однак

його полонянка не змирилася зі своїм підневільним становищем: «В його гидких обіймах б'ється, / Тремтить, пручається і в'ється / Донька ланів, степів коханка – / ДІВЧИНА – БРАНКА!»¹⁸ Виділені за допомогою великої літери слова підтверджують авторське бачення залежного становища полонянки. У вірші немає того їдкого сарказму, до якого вдавався Євген Маланюк, картаючи співвітчизників. Варто згадати, що подібний образ дівчини-бранки актуалізував і Спиридон Черкасенко, однак поет насамперед акцентував на її викраденні козаками під покровом ночі. Отже, типологічно подібні мотиви полону, образи поневоленої України відрізнялися в авторів своєю емоційною тональністю, мали різні акценти. Євген Маланюк зображував Україну добровільною полонянкою, його побратими по перу – вимушеною, силоміць захопленою.

Свою поетичну збілочку «Краплини» Іван Зубенко присвятив «щирому патріотові і невтомному борцеві за волю України» генерал-хорунжому Олександрові Удовиченку, під чийм керівництвом йому довелося воювати, а потім працювати у таборі. Бойові, наступальні ритми – всупереч безнадії та розпачу – акцентували назви його віршів: «Пісня “залізних”», «Гей, не хмари чорні», «Гей, ми, “залізні” – козацького роду», «Сильним і слабим духом». Щоб подолати депресивні настрої в інтернованих, автор оспівував мужність своїх побратимів «залізних», тобто воїнів 3-ої Залізної дивізії Армії УНР, іноді збиваючись на декларативність, прямолінійність висловлювання («Гей, дивізія Залізна, / Рідна наша мати! / Де ти йдеш – / там воріженьки мусять утікати!»). Як і в пісні Павла Чубинського «Ще не вмерла Україна», що стала Гімном нашої держави, автор ласкаво називає ворогів «воріженьками». Поет, як і його великий попередник, таким чином відбив риси національного характеру, цілком імовірно, під його безпосереднім впливом.

В акровірш «Будь мужнім», який був написаний 3 лютого 1921 року, Іван Зубенко заклав настанову «Україну кохай», що прочитується завдяки першим літерам кожного з дванадцяти рядків: «У лиху, тяжку годину / Куй упертість... Геть сумнів! / Рви кайдани без упину, / Ані згука скарги слів!.. / Їм не довго вже, скаженим, / Насміхатися над нами; / Уже людність зі «святим», / «Крови!» – лине над полями... / О, тиранів злих на герцю / Хвиля гніву геть знесе, / А народу –

¹⁸ Зубенко І. Краплини. Каліш, 1921. С. 7.

страстотерпцю / **Й** волю, й щастя принесе!..»¹⁹. Уславлення волі набувало для поета принципового значення, було тим надзавданням, яке автор намагався виконати, будь-якою ціною – як наказ.

4. Значення поетичної діяльності для інтернованих

Творча діяльність в умовах таборів стала справжньою аутотерапією від безперспективності існування, життєвих негараздів, моральної деградації, давала можливість передати колективний та індивідуальний досвід «ісходу», була спробою своєрідного виходу із глухого кута, сприяла подоланню страху «не відбутися» (за Мерабом Мамардашвілі). «Прихід політичної нашої дозрілості в розпачливо-таборових умовах обеззброєного війська і спричинив своєрідну «психічну травму», яка повела наше покоління в науку (Подебради), в мистецтво, а нашу групу завела в літературу (переважно поезію)»²⁰, – згадував Євген Маланюк. На його думку, лише Юрій Дараган та Олекса Стефанович були поетами від народження, інші – були покликаними в літературу прагненням накопичувати енергію, формувати національно свідоме покоління, бути корисними Україні.

Творенням неповторного художнього світу поети-таборяни розширювали простір свого існування – на противагу зовнішньому, обмеженому, огороженому. «Простір локальний визначається як тим, що і хто в ньому перебуває, так і тим, чого і кого в ньому немає. Простір внутрішньо психологічний визначається тим, як сприймається зовнішній світ людиною і як вона себе в ньому почуває, як вона створює свій внутрішній світ, своє внутрішнє життя – світ інтелекту, серця, душі»²¹. Внутрішній світ мешканців табору був сповнений антиноміями: *минуле / теперішнє, мрія / дійсність, простір рідний / чужий, відкритий / замкнутий, уявний / реальний*.

Минуле поставало у спогадах: про дорогих серцю людей, рідний край, бої з ворогом, трагічний відступ з України, названий за аналогією зі Старим Заповітом «ісходом», але «ісход» у листопаді 1920 року був іншим, ніж в обраного народу, адже вищі сили не сприяли порятунку втомлених боями вояків. Якщо перед ізраїльтянами море розступилось, щоб вони змогли пройти по його

¹⁹ Там само. С. 9.

²⁰ Маланюк Є. Спізнене покоління (Леонід Мосендз і інші). *Книга спостережень*. Торонто : Вид-во «Гомін України», 1962. Т. 1. С. 173.

²¹ Копистянська Н. Х. Час і простір у мистецтві слова. Львів : ПАІС, 2012. С. 85.

дну до землі обітованої, то українські воїни на своєму шляху ніяких чудес не помітили. Навпаки, колишні союзники їх зрадили, уклавши угоду з більшовиками. Найбільш виразно ці мотиви (з огляду на обсяг залученого матеріалу) прозвучали в ліриці Євгена Маланюка: «Куди ж іти? І як молитися? / Де той тропар? Де той псалом?» («Вчора»). А у вірші, який він написав уже наступного дня (7.09.1923), так відповів на це питання: «Ні! Не тропар і не псалом! / Не молитви, не плач до неба, – / Свячений ніж, стиснутий злом, / Свячений ніж – оце нам треба» («Сьогодні»). Ці рядки підтверджують інтенсивні пошуки поетом відповіді на питання про те, що мають робити вояки в умовах інтернації: братися за зброю, якою має тепер стати слово.

У Юрія Дарагана минуле поставало в історіософських візіях княжої та козацької доби, коли наші предки в боротьбі за виживання виявляли неабияку відвагу і силу. У вірші «Луна минувшини», написаному 23 червня 1922 року в Каліші, поет акцентував, що «на край святий навалу чинить північ», тобто проєктував давноминулі події на сучасне Україну, аби переконати у здатності своїх співвітчизників дати відсіч ворогові: «І руки лицарів в страшній задумі гніву / Поволі опускаються на меч...»²². Поет творив образ ідеального українця, здатного виборювати державність. «Поява Дараганового образу ідеального Українця, – наголошує Григорій Клочек, – була викликана потребою неординарного художнього таланту у створенні довершеного, згармонізованого, безконечно привабливого поетичного світу, який би своїм позитивом зрівноважував вельми ущербну дійсність»²³. В умовах, коли не вдалося зброєю захистити Україну від північного сусіда, поет створював міфопоетичну модель світу, аби переконати в життєздатності нації. Михайло Селегій також висловлював упевненість: «Вертають часи золоті, прадавні, гетьманські. / Вертають...»²⁴. Отже, поети в умовах таборів творили новітній міф, щоб надихнути ним майбутні покоління, висловлювали віру в українську людину, здатну на подвиг і чин.

²² Дараган Ю. Вірші. *Поети Празької школи. Срібні сурми*. К. : Смолоскип, 2009. С. 128.

²³ Клочек Г. Тонкий свист летючої стріли (Юрій Дараган і його поетична збірка «Сагайдак»). *Енергія художнього слова. Збірник статей*. Кіровоград, 2007. С. 270.

²⁴ Озимина :Альманах трьох. Каліш : Веселка, 1923. С. 25.

5. Художнє осмислення поетами-державниками універсальних та етнічних міфологем

У таборах вихідці з України, борці за її державність тужили за рідними краєвидами, що асоціювалися в них із волею. «Будь же прославлений славою вічною, / Степе, мій вільний отець!»²⁵, – писав Юрій Дараган, а Максим Грива переконував, що «стане степ українцеві татом...»²⁶. Звернення до образу хреста, що викликав асоціації з розп'яттям, мученицьким шляхом Ісуса Христа на Голгофу, спокутуванням гріхів, було характерним для авторів, адже їм самим доводилося нести важкий хрест інтернування. Особливо їх непокоїло питання про те, чому духовно сильні вони виявилися переможеними, чому вони мають на чужині спокутувати невідомо чію провину. Для нас важливо зараз визначити, який смисл вкладали поети-таборяни в артикульовану ними міфологему хреста.

Для виявлення характерних ознак міфологеми дослідники зіставляють її з мотивом, образом, алегорією, символом, концептом, філософемою, ідеологемою, архетипом. Американський фольклорист Алан Дандес співвідніс міфологему з архетипом як колективним несвідомим. «Згідно з цією теорією, – підкреслює Тетяна Бовсунівська, – міфологема складається з аломотиву (варіативна складова) та мотифеми (інваріантна складова)...»²⁷. Дослідниця наголошує, що для неї, тобто міфологеми, характерне прагнення «до знаково-семантичного повернення, отже, вона може утворювати мотифеми (значеннєво подібні інваріантні смислові сполуки), тобто численні виявлення одного й того ж змісту, повторення мотиву в різних трансформаціях, що робить його впізнаним»²⁸. Вона актуалізує міф чи його уламок і виконує текстотвірну функцію. У структурі художнього твору вона відзначається універсальністю і таємничістю, адже потребує декодування закладеного автором смислу.

Євген Маланюк, як і інші псалмотворці, вдавався в написаних у таборі «Псалмах степу» до роздумів, оплакуючи стан уярмленої, залитої кров'ю Вітчизни та її добровільних вигнанців: «Скитський

²⁵ Дараган Ю. Вірші. *Поети Празької школи. Срібні сурми*. К. : Смолоскип, 2009. С. 131.

²⁶ Грива М. Вірші. *Поети Празької школи. Срібні сурми*. К. : Смолоскип, 2009. С. 109.

²⁷ Бовсунівська Т. В. Когнітивна жанрологія і поетика. Монографія. К. : Вид.-полігр. центр «Київський університет», 2010. С. 99.

²⁸ Там само. С. 100.

вітер гуляє й нині, / Як тоді, пам'ятаєш Ти? / А степи Твої знов – пустині, / Хіба тільки нове – хрести; / Проорало глибоким плугом, / Кров'ю сіяв новий сіяч, / Дике жито прийдеться другим / Тяжко жати під спів і плач»²⁹. Хрест поставав символом прокляття і смерті, адже степові простори були рясно залиті кров'ю захисників, а Україна виявилася їм не матір'ю, а зрадливою бранкою степовою, що добровільно йшла у ворожий полон, покірно приймала ласки «закоханих катів». Максим Грива лише натякав на зв'язок хреста і Христа («а чорні контури хреста / лякають долею Христа»), однак не вдавався до властивого Маланюку картання та самобичування: «Прости, що я не син, не син Тобі ще, / Бо й Ти – не мати, бранко степова! / З твоїх степів летять птахи зловіщі, / А я творю зневажливі слова»³⁰. Маланюкові псалми містять не лише роздуми про недолу рідного краю, а й покаяння за те, що не зміг захистити Україну. Це не суто його особисте покаяння, а покаяння всього народу, який ще не усвідомив для себе жахливих наслідків цієї катастрофи.

Міфологема хреста постає центральною у вірші Михайла Осики «На розпутті» з альманаху «Озимина». Автор образом розпуття дуже влучно охарактеризував сум'яття вигнанців, які перебували у стані нерішучості, постійних вагань і невизначеності свого майбутнього. Одинокий хрест у полі викликав у поета асоціації з долею інтернованих, які теж відчували розпачливий стан внутрішнього роздоріжжя, шукали і не знаходили виходу із ситуації розпуття: «Зимо, чому Його гнеш? / За віщо гнеш? / Адже – Він, / Хрест!»³¹. Поет, однак, вірив у незламність людини, яка замість поваленого вітром хреста поставить новий: «– І Хрест усміхнувся таким Болям, / таким осяйно-небесним! Таким чистим-незримим! – / Новий і / Вічно – той, сам!...»³². Поет персоніфікував образи хреста, зими («Зимо! Зимо, не бий Китайкою по очах...»), вінка як символу скорботи за полеглими («ізсохший Віночок щемів-шепотів у найніжнішу тишу моєї душі»), китайки як символу глибокої пошани до героя, який загинув за Україну. Автор удавався до великих літер у словах для акцентування їх особливого значення, до стилістичного прийому градації – для досягнення експресивності вислову («Зима, закутана в різкий Вітер, віяла! віяла! рвалась! стогнала!...»),

²⁹ Маланюк Є. Невичерпальність : Поезії, статті / Упоряд., передм. та приміт. Л.В. Куценка. К. : Веселка, 2001. С. 54.

³⁰ Там само. С. 55.

³¹ Озимина : Альманах трьох. Каліш : Веселка, 1923. С. 45.

³² Там само. С. 48.

індивідуально-авторської пунктуації («Я – нікчемний. Китайка – невинна!..»), експериментував із графічним оформленням вірша, поєднуючи захоплення народнописенною образністю з художніми експериментами, зокрема графічною розрядкою віршового рядка.

Подібністю життєвої ситуації, в якій перебували поети-державники, зумовлена артикуляція тих самих міфологем, що, однак, набували в митців індивідуально-авторських варіацій. Максим Грива – на відміну від Євгена Маланюка – віддавав перевагу життєствердній позиції: «Не треба зневіри, даремна тривога, – / минем подорожні хрести...»³³. У вірші «Від Батурина до Крут» він актуалізував опозицію *хрест – смолоскип*, протиставивши загибелі, смерті силу вогню – відновлювального, очисного («І не хрест я несучу – смолоскип...»). Він вражав сучасників своїм оптимізмом – усупереч хворобі й пережитій трагедії, про яку не любив розповідати, але особисто з ним знайомий Михайло Мухін згадував, що чекісти замучили його батька і брата, а сестру згвалтували.

Юрій Дараган у написаному в Каліші вірші «Київ» також експлікував міфологему хреста, щоб утвердити думку про нетлінність вічного міста, покровителем якого був сам Архистратиг Михаїл, художньо реалізував ідею обраності української столиці: «І в небі символом яскравим і вогнистим / Палає хрест, накреслений над містом»³⁴. Образ осяяного небесним знаменням Києва автор підносить як символ невмирущості роду, незнищенності нації. Отже, міфологема хреста набуває у творчості поетів амбівалентного осмислення, адже, з одного боку, відбиває зневіру і відчуття фатальності долі, а з іншого – надію, глибоку впевненість у справедливості обраного шляху. Це не лише символ прокляття, спокути за гріхи, а й знак особливої прихильності Всевишнього.

З міфологемою хреста тісно пов'язана міфологема долі – не лише особистої, а насамперед народної: «По яких ще дорогах шукати причинної долі? / Перекотиполем блукати в яких степах? / Вітер грає, веселий, хвилюючись по роздоллі, / Від зруйнованих міст розвіває горілий пах»³⁵. Міфологема долі набуває у вірші Євгена Маланюка ознак божевільної людини, якій пороблено, та відбиває особливості автора як носія культурної свідомості, який не може подолати

³³ Грива М. Вірші. *Поети Празької школи. Срібні сурми*. К. : Смолоскип, 2009. С. 104.

³⁴ Дараган Ю. Вірші. *Поети Празької школи. Срібні сурми*. К. : Смолоскип, 2009. С. 127.

³⁵ Озимина : Альманах трьох. Каліш : Веселка, 1923. С. 15.

розпачу від трагічного перебігу подій, відчуває себе беззахисним перекотиполею, що зривається від кожного пориву вітру. Міфологема долі набула різноманітних виявів: як наслання, покарання за гріхи і фатального творчого самоспалення.

Цікаво, що Євген Маланюк розглядав мистецтво, поєднане в літератора з покликанням, як долю – трагічну чи лише трагедійну, маючи на увазі напередвизначеність, рокованість кожного обранця муз. Тому й почував себе «на хресті слова розпі'ятим цвяхами літер», отже, приреченим на вічні муки творчості, пошуки одного-єдиного слова, постійного невдоволення створеним. Подібне тлумачення міфологеми долі як творчості призводило до осмислення проблеми, хто був уродженим поетом, а хто ним був змушений стати в силу історичних обставин. І в цьому плані автор висловив чимало слухних і водночас суб'єктивних міркувань.

Євген Маланюк, крім уже згаданих, актуалізував ще цілу низку інших міфологем: руїни («Руїна. Руїна. Як фатум, як вирок. / Назавше. Навіки. Крізь вир поколінь»), ночі («І морок ночі розідрав / Міліоновий галас: “Кари!”», «Ні. В ніч зійшла твоя зоря»), крука («Десь сіре поле в чорних круках, / Що пророкують: “Кари! Кар!”»), ворона («Та ворон пророкує: “Кар!” / Понад покараним простором»). Ці міфологеми були реакцією на криваві події національно-визвольної боротьби, недосягнутість бажаного, що викликала асоціації з мороком ночі.

Поети-воїни намагалися зрозуміти причини трагічної поразки. Питання про те, чому не здійснився намір і не вдалося здобути державу, змушувало їх згадувати ті епізоди із національно-визвольної боротьби, що підтверджували несформованість нації, недалекоглядність її керманців, відсутність у них політичної волі. Євген Маланюк відтворював трагічний відступ вояків з України у чорних кольорах («Коли ж чорною хмарою сунула чорна Азія»), натякаючи на те, що будьонівки своєю формою нагадували «гостроверхі татарські шапки», Пилип Загоруйко – у червоно-чорних: «А навколо чорні плями... / О – одна, друга, третя... / Багато... Безліч чорних плям... / То – тінь крові... / З брудної грішної землі / піднеслась вона до блакиті / і впала на ню чорною плямою. / Зупинись! (вірш «Зупинись»). Поет вважав причиною бездержавності національну сліпоту («Сліпі йшли на бій. / Сліпі вели їх. / Сліпими вмирали: / Бо родились сліпі...»), засуджував невміння об'єктивно оцінювати ситуацію, передбачати перебіг подій.

У присвяченій Республіканському полку поезії «Парад» Михайло Селегій відтворив один із найтрагічніших епізодів національно-визвольних змагань. Причини написання вірша дозволяє зрозуміти вказана дата написання, що наведена, очевидно, з пам'яті, а тому неточно, бо описані події мали місце не 30, як зазначено у вірші, а 31 серпня 1919 року в Києві і ввійшли в історію під назвою «Київська катастрофа», бо запланований Симоном Петлюрою парад у місті несподівано закінчився розстрілом його бійців: «І зчинилося страхіття. / Миттю / Всім закам'яніло в грудях, / А з Царського на Думську – впрост по людях... / І лежали нерухомі на бруках і тротуарах. / Окрівавлені на похміллі радінням³⁶». Це одна з найганебніших сторінок в українській історії, адже загонам Петлюри вдалося здобути Київ, а от лаври переможців перехопили денікінці – через неузгодженість дій окремих українських частин, надмірну довірливість і недалекоглядність командування, яке передчасно почало готуватися до параду замість того, щоб дбати про зміцнення своїх позицій у захопленому місті, ненадійність союзника. Цілком імовірно, що Михайло Селегій був учасником тих подій, тому йому «було так моторошно і душно від куряви патріотичного кадила», адже здобутий Київ довелося здати денікінцям, що викликало в бійців гнітючий морально-психологічний стан. Невипадково свідком тих трагічних подій у Києві 1919 року Михайло Селегій зображує Богородицю, «Страдницю Пречисту», яку українці вважали своєю заступницею. Поет переймався тим, які «ми нині заповіти на цвинтарищі нашому зоставим?..», отже, дбав про майбутнє нації.

Якщо орнітологічні міфологеми ворона та крука, що були провісниками біди, смерті, знаходили в багатьох побратимів по перу подібну експлікацію, то міфологема ночі набувала в них дуалістичного втілення. На відміну від Євгена Маланюка – Михайло Селегій, наприклад, акцентував, що ніч – це час снів, мрій, кохання («А ніч-то-ніч!.. Чарівна ніч!.. / Сонливі мріяли квітки... / Усе тулилось віч-до-віч, / Схиляло ніжно голівки»). Автор сірій мряці одноманітних буднів протиставив побачену у сні красу: «Килими бачив я ві сні / Килими анемон, / Предивні та рясні-рясні... / Килими квітів – сон... / Килими бачив я крізь сон – / І ранньої весни, / – Рясні килими анемон... / Такі я бачив сні... («Сон»). Анемони символізували надію, радість, очікування і передчуття щастя. У цій багатозначній мініатюрі автор опозиційними парами *сон – дійсність*,

³⁶ Озимина : Альманах трьох. Каліш : Веселка, 1923. С. 27.

весна – зима досяг дивовижної прозорості та вишуканості вислову. Дивує, що ці рядки писав тяжко хворий поет.

Хворі на сухоти поети зверталися до міфологеми смерті як наслідку трагічної безвиході, звільнення від тяжких рефлексій. Юрій Дараган, якому, як і Михайлові Селегію, довелося перебувати на лікуванні у восьмому бараці, так, наприклад, зображував усвідомлення невідворотності близького кінця, очікування невблаганної смерті: «Бисть тишина – в Щипюрні у шпиталі, / Бисть тишина та тіні козаки, / Що від сухот мовчазними вмирили... / Бисть тишина безмежної тоски...».³⁷ Проте помітна і поетизація смерті, прагнення «наповнити життя останнім змістом, так, ніби смерть, мов щастя, віднайшли». Йдеться про смерть у бою із зажерливими агресорами, постійну готовність «пишно вмерти». Радісне сприйняття смерті зумовлене усвідомленням необхідності захищати рідну землю, почуттям свого синівського обов'язку перед нею.

Щоб хоч на хвилинку забути про хворобу, щоб реалізувати заповітне, автори творили свій віртуальний світ – на противагу реальному, гнітючому й одноманітному, з вічним голодом, холодом, нестатками. І в цьому світі панувала краса людських взаємин і природи: «Я знов – юнак. І цілий світ – весна! / Не стримать рух. Скарбів не затаїти. / Який простор! Як далечінь ясна!»³⁸; «І знов життя пливе рікою / у край незнаной краси, / де я дбайливою рукою / родюче поле оросив»³⁹.

Поетизацією людських стосунків, природи автори художньо реалізували бажане. Так, у вірші «Рожево-біле», написаному під час перебування в таборі в Ланцуті, Юрій Дараган відтворив розквіт природи: «Сьогодні за тонким парканом без розцвітає... / І молоді куці прозоро-чисті, / І вітер лагідний свій повів чистий / В ранкові пахощі влітає... / Сьогодні за тонким парканом без розцвітає...».⁴⁰ Складається враження, що вірш написаний під час відпочинку, а не в таборі для інтернованих. Такі світлі, чисті інтонації бринять у творі, ніби й немає ніяких проблем. Замилування красою гоїть душу, дозволяє забути хоч на якийсь час про невідрадне існування. У поезії Юрія Дарагана привертають увагу цікаві творчі знахідки: точні

³⁷ Дараган Ю. Вірші. *Поети Празької школи. Срібні сурми*. К. : Смолоскип, 2009. С. 147.

³⁸ Озимица : Альманах трьох. Каліш : Веселка, 1923. С. 16.

³⁹ Грива М. Вірші. *Поети Празької школи. Срібні сурми*. К. : Смолоскип, 2009. С. 105.

⁴⁰ Дараган Ю. Вірші. *Поети Празької школи. Срібні сурми*. К. : Смолоскип, 2009. С. 139.

спостереження, пластичні картини («У склі води мигтять відбитки сосен і перевернуті руїни замків», «І вечір на високе прясло смаглявим парубком схилився...», «Тремтить осика всім єством в обіймах ранку»), влучні тропи («рудоволоса синьоока осінь», «конає день в кривавих плямах»), звукові експерименти («Шамотіння шамшаве, шипшина... / Пу-гу... лине в тугу, жахається ніч...»). Ці поетичні знахідки підтверджують, що в його особі Україна втратила талановитого майстра слова.

Патріотично налаштовані автори прагнули реваншу за поразку, творили міфопоетичну модель світу з Україною в центрі. Її, недосягну і бажану, вони наділяли ознаками раю: «А мені ти – фата моргана / На пісках емігрантських сахар – / Ти, красо землі несказанна, / Нам, немудрим, – даремний дар» (Євген Маланюк); «Вертають часи золоті, прадавні, гетьманські. / Вертають» (Михайло Селегій); «Весела радісна країна / Тепер страшна, свята руїна» (Валентин Конопацький). Міфологема втраченого раю була художньо реалізована за допомогою бінарних опозицій: рай – пекло, Україна – чужина, світло – темрява, життя – смерть, сакральне – профанне. Вільний простір рідного краю поставав для поетів бажаним, а чужий – ворожим: «Чужа земля, чужі похмурі люди – / Й саме життя, здається, вже чуже»; «А я тут, на чужинних бруках, / Чужий – несучий тягар. / А я на полум'ї розлуки / Назавше спальною роки, / І сниться степ твій, сняться луки / І на узгір'ях – вітряки» (Євген Маланюк).

Однак усвідомлення незахищеності, самотності давалися взнаки. «І знову сам. І знову кличу. / І відгуку нема-нема...», – зізнавався Євген Маланюк. Депресивний стан вигнанців позначався на тужливій тональності їхніх поетичних рефлексій, що досягалася нагнітанням семантично близьких слів, повторами: «Навколо все чуже. / Чуже до божевілля»⁴¹. Безперспективність і відчай породжували схильність до прожектів, фантастичних планів, аби будь-яким чином вирватися із замкнутого таборового простору.

На основі залученого емпіричного матеріалу встановлено поетичну інтерпретацію авторами переважно універсальних міфологем долі, хреста, втраченого раю, що підтверджують, з одного боку, второваність їхнього художнього мислення, а з іншого – можливість нового смислового наповнення вже відомих міфологем завдяки наявності в них варіативних ознак. Міфологеми дають

⁴¹ Озимина : Альманах трьох. Каліш : Веселка, 1923. С. 10.

можливість акумулювати попередній досвід і відтворити нову художню реальність. Етнічні міфологеми вічного міста Києва, матері України служили утвердженню властивих кожному народу духовних цінностей, озброювали вірою в національну перспективу.

6. Літературно-мистецький журнал «Веселка»

Загартовані в боях, проте виснажені морально і фізично, інтерновані бійці сподівалися, що їх незабаром покличе Україна. Коли ж цього не сталося, відчули себе зайвими і нікому не потрібними. «Після трагічного Лесяного Рейду 1921 р. ставало ясно, що вже немає повороту в Україну зо зброєю, – писав командувач 3-ї Залізної дивізії, генерал Олександр Удовиченко. – Треба було думати про рятування побратимів «залізних», бо нужденне таборове життя нищило їх фізично й духово»⁴². Тому й намагалося українське керівництво таборів оживити літературно-мистецьке життя, створити умови для творчої реалізації бійців. «Щоб повстала або зникла держава, мусить перш за все існувати ідея цього повстання або зникнення.., – наголошував на засіданні літературно-артистичного товариства «Веселка» Євген Маланюк. – Ідеї виростають й мужніють на ґрунті національної культури – от чому праця на царині культури є сьогодні хоч і запізненным, проте загальноукраїнським ділом...»⁴³. Щоправда, поет хотів назвати часопис «Едельвейсом» і відкрити його однойменним віршем чи віршами, однак Михайло Селегій не встиг своєчасно написати вірш про цю екзотичну квітку. Тому перемогу здобула інша назва, задекларована поетичними маніфестами Максима Гриви та Івана Зубенка.

У заснованому в Каліші щомісячному літературно-мистецькому журналі «Веселка», що виходив у 1922-1923 роках із метою згуртування літературних сил та популяризації національних цінностей, свої твори друкували Юрій Дараган, Максим Грива, Борис Грінвальдт, Михайло Селегій, Михайло Осика, Іван Зубенко, Борис Гомзин, Аполлоній Листопад, Валентин Конопацький, Василь Лімниченко, Осип Турянський, Клим Поліщук, Галина Орлівна, Івась Блакитний, Григор Лужницький, Юрій Косач та інші автори (близько

⁴² Удовиченко О. Третя Залізна дивізія. Матеріали до історії Війська Української Народної Республіки. Рік 1920. Нью-Йорк : Червона калина, 1985. Т.ІІ. С.18.

⁴³ Цитую за: Куценко Л. «На хресті слова розіп'ятий». Маланюк Є. *Невичерпальність : Поезії, статті /* Упоряд., передм. та приміт. Л.В. Куценка. К. : Веселка, 2001. С. 5.

50 письменників). У першому числі часопису були подані однойменні програмові вірші Максима Гриви та Івана Зубенка, що прояснювали задум цього видання. «Вони [тобто вірші. – В.П.] мали не тільки задекларувати назву часопису, але де в чому навіть пояснити її. Отож, «Веселка» ставала символом не тільки різножанровості та стильової розмаїтості журналу, а й відображала новий етап української національно-визвольної боротьби, який дещо умовно можна було б назвати як – культурницький»⁴⁴. Максим Грива, зокрема, відзначав: «Проясняється обрій... / Почалось життя новітнє, – / Вже й «Веселка» заповітна / Піднесла стяг пишний свій!..» (з вірша «Веселка»). Символіка веселки багата: вона означає міст між тимчасовим і вічним, знаменує надію на зміну ситуації на краще, відродження, прощення людства Богом, втілює всі барви життя.

Багатозначною назвою журналу – «Веселка» – акцентовано строкатість і тематичну, і стилістичну друкованих матеріалів: ліричних, епічних і драматичних творів, літературно-мистецьких оглядів, рецензій, спогадів, перекладів. Редколегія журналу у складі Федора Крушинського (голова), Івана Зубенка (технічний редактор), Михайла Селегія, Антонія Коршнівського, Аполлонія Листопада та Євгена Маланюка, який приєднався з п'ятого числа цього часопису, вважала, що «тільки національна українська культура поставить світ перед фактом: самостійна Україна», але творення національного мистецтва планували здійснити з орієнтацією на здобутки західноєвропейської культури. «Коли замовкли гармати й скоростріли, – згадував Іван Зубенко, – тоді загомоніло слово гаряче, щире і натхненне»⁴⁵. На його думку, часопис став для читачів «смолоскипом, що на захмареному небі світив національними кольорами», особливо йому імпонувало те, що тут друкували навіть ті матеріали, з авторами яких члени редколегії могли не погоджуватися. Тоді вони зауважували, що не поділяють думок цього автора.

Редколегія «Веселки» давала письменникам простір для творчої самореалізації та дотримувалася у своїй діяльності таких принципів: по-перше, згуртування молодих українських письменників незалежно від їхніх ідейно-естетичних переконань; по-друге, ставила

⁴⁴ Крупач М. Літературно-артистичне товариство «Веселка» (1922-1923). *Парадигма*. 2004. Вип. 2. С. 271-272.

⁴⁵ Зубенко І. «Веселка» й «веселківці». *За державність. Матеріали до історії Війська Українського*. Варшава : Українське Воєнно-історичне товариство, 1938. № 9. С. 232-233.

завданням усіляке сприяння розвитку найбільш обдарованих творчих особистостей; по-третє, дбала про вшанування, популяризацію і прищеплення на українському ґрунті здобутків західноєвропейської і світової класики. Редколегія також прагнула уникнути міжпартійних інтриг, дотримуючись насамперед естетичних критеріїв. Усього за 2 роки існування журналу вийшло 20 його чисел у 12 зшитках. Свої сторінки «Веселка» щедро надавала поетам, з-поміж яких слід згадати Івана Зубенка, Максима Гриву, Аполлонія Падоліста, Івася Блакитного, Євгена Маланюка, Михайла Селегія, який виступав, крім того, з театральними оглядами, рецензіями, наприклад, на вірші Михайла Осики. Про симпатії «веселківців» можуть свідчити публікації доповіді Євгена Маланюка про Павла Тичину, а також відгуку невідомого автора під криптонімами М. С. (цілком можливо, що Михайла Селегія) про вечір, який у таборі провели на його честь. «Веселківці» не лише захоплювалися «Сонячними кларнетами» Тичини, а й віддали данину символізму з його багатозначністю, музичністю, вишуканістю висловлювання. Редколегія дбала про естетичний бік журналу, над художнім оформленням якого охоче працювали Петро Омельченко, Василь Дядинок, Віктор Цимбал, Микола Щербак та інші таборові художники.

Влітку 1923 року «Веселка» була реорганізована в місячник літератури, мистецтва і громадської думки. За порадою Українського громадського комітету мала бути започаткована нова рубрика «Громадська думка», що мала друкувати спогади, мемуари про національно-визвольну боротьбу, а також статті про національно-громадські справи. З початком ліквідації таборів редколегія сподівалася відновити видання часопису «Веселка» в Чехії, адже сюди на навчання переїхало чимало співробітників, однак відсутність коштів не дозволила реалізувати цей задум.

ВИСНОВКИ

Творча діяльність за колючим дротом тривала з листопада 1920 року до середини 1924, тобто до часу ліквідації таборів. Для визначення ознак подібності в задротянській ліриці поетів, визначення проблемно-тематичних домінант поетичної творчості застосовано порівняльно-історичний метод, а для виявлення циркуляції й варіювання мотивів – мотивний аналіз, завдяки якому вдалося встановити амбівалентність окремих мотивних комплексів,

образів у творчості поетів-таборян. Обґрунтовано, що для українських авторів творча діяльність була способом самореалізації, терапією від недуги і частково спробою реваншу за програну національно-визвольну боротьбу.

Творчість інтернованих українських вояків у Каліші відбила травматичний досвід авторів, які – всупереч гнітючому *vae victis* – бачили єдину надію на самореалізацію у літературі, мистецтві. Поети художньо осмислювали мотив катастрофи української державності як наслідку Божої кари, степового прокляття, відсутності провідника. Втрата державності, у свою чергу, зумовлювала втрату ґрунту під ногами, сенсу буття, а, отже, і пошуку нової землі обітованої, яку поети шукали скрізь: хто в Західній Україні, хто в Чехословаччині, а були й такі, які мушили повернутися, щоб бодай померти на своїй землі.

Доля для творчості подарувала Михайлу Селегію та Юрію Дарагану лише кілька років, Максиму Гриві – трохи більше, що змушує визнавати нереалізованість цих талановитих людей в умовах таборів. Ні Михайло Селегій, ні Максим Грива не встигли видати жодної збірки своїх віршів. Як колишні учасники національно-визвольної боротьби, невдоволені перебігом подій, викинуті волею обставин за межі України, вони намагалися вирватися за межі повсякденного, рутинного буття, збагнути вищий сенс того, що сталося, чому духовно сильні вони не змогли вибороти перемогу й утверджували її силою поетичного слова.

Драма цього покоління поетів-державників – це невід’ємна частка багаторічної трагедії бездержавності української нації. Творча діяльність у таборі міста Каліш була і способом самореалізації, і терапією від недуги, і спробою реваншу водночас. Творчому становленню початківців сприяло особисте спілкування з більш досвідченими літераторами (з-поміж них слід згадати Євгена Маланюка, Михайла Селегія, Івана Зубенка), обмін думками з приводу нових творів, обговорення ідейно-естетичних задумів, а також можливість опублікувати написане і знайти однодумців. У таборах національно свідомі українці гостро відчували реальну загрозу втрати «онтологічної укоріненості у світ» (за Мерабом Мамардашвілі), тому бралися надолужувати втрачене, замінивши стилет на стилос.

Перспектива цього дослідження полягає в залученні до аналізу більшого обсягу емпіричного матеріалу: віршів Аполлонія Падоліста (псевдонім Олександра Варавіна), Валентина

Конопашького, Івася Блакитного (псевдонім Яблонського), Миколи Дарагана, Бориса Грінвальдта, Данила Левського (псевдонім Данилевського), Пилипа Загоруйка, який став жертвою сталінських репресій, Левка Ромена (псевдонім Степана Ковальського), Леоніда Шиша та інших авторів, які нерідко друкували свої твори анонімно, щоб не викликати критичних зауважень у побратимів.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена з'ясуванню обставин, у супереч яким колишні учасники національно-визвольних змагань в Україні зуміли себе творчо реалізувати в таборі для інтернованих вояків польського містечка Каліш. В умовах безперспективності таборового життя творча діяльність стала справжньою аутотерапією для обдарованих людей, які прагнули надолужити втрачене, хоч словом прислужитись Батьківщині. Цей етап у діяльності інтернованих воїнів не без підстав називають «культурницьким», адже основні зусилля в інонаціональних умовах доводилося спрямувати на збереження національно-культурної ідентичності, пошуки іншої зброї для ідеологічної боротьби. У статті з'ясовано, що поетична діяльність інтернованих вояків у таборі міста Каліш досліджена мало. Це зумовлено розпорошеністю художніх творів по різних виданнях, досі нерідко малодоступних, короткочасним періодом перебування в таборі творчо обдарованих особистостей, які дістали можливість за дрого не лише обговорювати, а й публікувати свої твори у виданнях: «За Україну», «Джерело», «Сич», «Веселка». У статті завдяки порівняльно-історичному методу зіставлено мотиви лірики українських поетів таборового періоду: Юрія Дарагана, Євгена Маланюка, Максима Гриви, Михайла Селегія та Івана Зубенка. Встановлено, що предметом поетичних рефлексій були героїчно-трагічні сторінки національно-визвольної боротьби, поетизація мужності борців, зокрема 3-ї Залізної дивізії Армії УНР, осмислення помилок і причин трагічної поразки, одноманітні таборові будні, враження від перебування у шпиталі, що викликали песимізм, передчуття близького кінця. Для виявлення циркуляції й варіювання мотивів у ліриці цих авторів застосовано мотивний аналіз, завдяки якому вдалося визначити амбівалентність окремих мотивних комплексів, образів. З'ясовано, що автори творили міфопоетичну модель бажаного світу – на протигагу сірій мряці таборових буднів. У поетичному світі вони актуалізували міфологеми долі, хреста, що

набували індивідуально-авторських трансформацій. Міфологеми втраченого раю та вічного міста Києва знаходили реалізацію у спогадах, снах.

Література

1. Астаф'єв О., Дністровий А. Поети і воїни прийдешнього. *Празька поетична школа. Антологія*. Харків: Веста, Вид-во «Ранок», 2004. С. 3-31.
2. Бовсунівська Т. Когнітивна жанрологія і поетика. Монографія. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. 180 с.
3. Вішка О. Преса української еміграції в Польщі (1920–1939 рр.) : істор.-бібліогр. дослідж. / Омелян Вішка ; наук. ред.–консультант М.М. Романюк. Львів : ЛОКД, 2002. 480 с.; Wiszka E. Prasa emigracji ukraińskiej w Polsce 1920-1939. Toruń, 2001. 324 s.
4. Голубничя-Шленчак Ю. Видавнича діяльність інтернованої Армії УНР у таборах Польщі (1920–1924 рр.). *Вісник Черкаського університету*. Серія: Історичні науки. Черкаси, 2016. № 3–4. С. 114–118.
5. Грива М. Вірші. *Поети Празької школи. Срібні сурми*: антологія / Упорядник М.Ільницький. К.: Смолоскип, 2009. С. 99–118.
6. Дараган Ю. Вірші. *Поети Празької школи. Срібні сурми*: антологія / Упорядник М. Ільницький. К.: Смолоскип, 2009. С.126–148.
7. Зубенко І. «Веселка» й «веселківці». *За державність. Матеріали до історії Війська Українського*. Варшава: Українське Воєнно-історичне товариство, 1938. № 9. С. 226–235.
8. Зубенко І. Краплини. Каліш, 1921. 38 с.
9. Касьяненко Т. А. Творчість Івана Зубенка (поетика, жанрово-стильові особливості) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01 / Касьяненко Тамара Анатоліївна ; ДВНЗ «Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника». Івано-Франківськ, 2011. 20 с.
10. Колянчук О. Українська військова еміграція у Польщі (1920-1939). Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000. 278 с.
11. Копистянська Н.Х. Час і простір у мистецтві слова : монографія. Львів : ПАІС, 2012. 344 с.
12. Ключек Г. Тонкий свист летючої стріли (Юрій Дараган і його поетична збірка «Сагайдак»). *Енергія художнього слова. Збірник статей*. Кіровоград: Ред.-видавн. відділ Кіровоградського

державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, 2007. С. 264-284.

13. Крупач М. О. «Каліський Парнас»: Михайло Селегій – воїн та письменник. *Слово і Час*. 2008. № 10. С. 90-98.

14. Крупач М. Літературно-артистичне товариство «Веселка» (1922–1923). *Парадигма*. 2004. Вип. 2. С. 268–285.

15. Крупач М. Письменник із празького грона. *Поети Празької школи. Срібні сурми: антологія / Упорядник М.Ільницький*. К.: Смолоскип, 2009. С. 716–723.

16. Кужель Л. Українські табірні видання в Польщі (1918–1924). *Парадигма*. 1998. № 1. С. 259–331; Кужель Л. Українські таборіві видання у Польщі (20-ті роки ХХ століття). *Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника*. Львів, 1996. Вип. 5. С. 58-69.

17. Куценко Л. «Боже, зроби зі мною, що хочеш». *Поети Празької школи. Срібні сурми: антологія / Упорядник М. Ільницький*. К.: Смолоскип, 2009. С. 724-738.

18. Куценко Л. «На хресті слова розіп'ятий...». *Маланюк Є. Невичерпальність: Поезії, статті / Упоряд., передм. та приміт. Л.В.Куценка*. 2-е вид. К.: Веселка, 2001. С. 5–24.

19. Маланюк Є. Книга спостережень : У 2 т. Торонто, 1966. Т. 2. 480 с. С. 374.

20. Маланюк Є. Невичерпальність: Поезії, статті / Упоряд., передм. та приміт. Л.В.Куценка. 2-е вид. К.: Веселка, 2001. 318 с.

21. Маланюк Є. Спізнене покоління (Леонід Мосендз і інші). *Маланюк Є. Книга спостережень*. Торонто : В-во «Гомін України», 1962. Т. 1. С. 171–177.

22. Маланюк Є. Таборовий щоденник (Вадовиці – Каліш, жовтень 1921 р.). *Визвольний шлях*. 2006. № 9 (702). С. 82–95.

23. Озимина: Альманах трьох: [Видання Є.Маланюка з двома товаришами] / Є.Маланюк, М.Селегій, М.Осика. Каліш: Веселка, 1923. 50 с.

24. Павленко М. І. Українські військовополонені й інтерновані у таборах Польщі, Чехословаччини та Румунії: ставлення влади і умови перебування (1919-1924 рр.). Київ, 1999. 352 с.

25. Просалова В.А. Хронотоп табору в художньому осмисленні представників Празької літературної школи. *Київські полоністичні студії: мат. Міжнар. наук. конф., м. Київ, 23-25 травня 2018 р. / відповід. ред. Р. Радишевський*. Т. XXXV. К.: Талком, 2019. С. 290–296.

26. Руккас О. «Разом з польським військом»: Армія Української Народної Республіки 1920 р. (структура, організація, чисельність, уніформа). Ніжин: Видавництво ПП Лисенко М. М., 2013. 480 с.

27. Семків Р. Європейська експансія. *Поети Празької школи. Срібні сурми*: антологія / Упорядник М.Ільницький. К.: Смолоскип, 2009. С. 5–6.

28. Сидоренко Н. «Задротяне життя» українських часописів на чужині (1919– 1924 рр.). К.: Дослідницький центр історії української преси, 2000. 88 с.

29. Срібняк І. В. Обеззброєна, але нескорена: Інтернована Армія УНР у таборах Польщі й Румунії (1921– 1924 рр.) / Ігор Володимирович Срібняк. Київ – Філадельфія: Вид-во ім. О. Теліги, 1997. 187 с.

30. Удовиченко О. Третя Залізна дивізія. Матеріяли до історії Війська Української Народної Республіки. Рік 1920. Нью-Йорк: Червона калина, 1985. Т. II. 230 с.

Information about the authors:

Prosalova Vira Andriivna,

Doctor of Philological Sciences,

Professor at the Department of the Ukrainian Language, Theory and

History of the Ukrainian and Word Literature

Vasyl' Stus Donetsk National University

4, Akademika Yanhelia Str., Vinnytsia, 21009, Ukraine

Hryhoshkina Yaroslava Volodymyrivna,

Candidate of Philological Sciences,

Senior Lecturer at the Department of Theory

and Practice of Translation of

Vasyl' Stus Donetsk National University

4, Akademika Yanhelia Str., Vinnytsia, 21009, Ukraine